

De Bentvueghels

LIESBETH M. HELMUS

DE
BENTVUEGHELS

*Een berucht kunstgenootschap
in Rome 1620-1720*

Spectrum

Uitgeverij Unieboek | Het Spectrum bv

Spectrum maakt deel uit van Uitgeverij Unieboek | Het Spectrum bv
Amstelplein 32
1096 BC Amsterdam

© 2023 Liesbeth M. Helmus
© 2023 Uitgeverij Unieboek | Het Spectrum bv, Amsterdam

Eerste druk 2023

Omslagontwerp: Studio Jan de Boer
Auteursfoto: Bonnita Postma
Register: Thom van Hoek
Opmaak: Elgraphic

De Bentvueghels. Een berucht kunstgenootschap in Rome 1620-1720 verschijnt naar aanleiding van de gelijknamige tentoonstelling in het Centraal Museum in Utrecht van 11 februari tot en met 4 juni 2023.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16 Auteurswet 1912, juncto het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB, Hoofddorp).

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken dient men zich tot de uitgever te wenden.

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden van de illustraties te achterhalen. Mocht u desondanks menen dat uw rechten niet zijn gehonoreerd, dan kunt u contact opnemen met Uitgeverij Spectrum.

ISBN 978 90 00 36657 6
ISBN 978 90 00 36658 3 (e-book)
NUR 641

www.spectrumboeken.nl
www.centraalmuseum.nl

INHOUD

Voorwoord	9
1 Onvermijdbaar Rome: een kleine voorgeschiedenis	15
<i>Roma Caput Mundi</i>	19
<i>Reisadviezen, reisgidsen en reistips</i>	22
<i>De verlaten stad</i>	25
<i>Roma Sancta</i>	32
2 Caravaggio en de Nederlanden 1600-1620	36
<i>Caravaggio</i>	42
<i>Romeinse kunstvrienden</i>	47
<i>Rome: 'stelen en rapen'</i>	55
3 De Bentvueghels: ontstaan, naam en doelstellingen	66
<i>Graffiti</i>	77
<i>Schildersbent of Bentvueghels</i>	87
<i>De Bentbrief</i>	95
4 De toelatingsceremonie van de Bentbroeders	99
<i>Bentverzen</i>	107
<i>De Bentnaam</i>	110
<i>Pieter van Laer alias Bamboccio</i>	113
<i>Het sacrament van de doop</i>	119
<i>Willem Doudijns en Domenicus van Wijnen</i>	120
<i>'Den Rooms en Schilder Bent'</i>	126

5 Bacchus en de Bentbroeders	137
<i>De onmatige Bacchus</i>	145
<i>Een lofzang op Venus en Bacchus</i>	149
<i>De twee gebroeders Van Laer en Michelangelo Cerquozzi</i>	154
<i>De triomf van Bacchus</i>	161
6 Rome en de praktijk van alledag	167
<i>Tekenen, tekenen en nog eens tekenen</i>	173
<i>Cornelis Bloemaert</i>	182
<i>Bambocciate</i>	188
<i>De Accademia di San Luca</i>	195
Epiloog	201
<i>Bijlagen</i>	207
1 ca. 1620 Hamburger Kunsthalle, Hamburg	
ca. 1623 Museum Boijmans Van Beuningen, Rotterdam	209
2 1675 Joachim von Sandrart	212
3 1680 Mathäus Küsel	214
4 ca. 1680-1690 Herzog Anton Ulrich-Museum, Braunschweig	216
5 ca. 1690-1708 Matthijs Pool naar Domenicus van Wijnen	218
6 1698 Cornelis de Bruyn	223
7 1704 Cornelis Ryssen	227
8 1718-1721 Arnold Houbraken	247
9 Alfabetische lijst van namen van Bentvueghels	251
Literatuur	383
Illustratieverantwoording	405
Dankwoord	411
Register	413

< 1. Het Mausoleum van Santa Costanza, Rome

VOORWOORD

De Via Nomentana ligt buiten het oude stadscentrum van Rome in een buurt waar je als toerist eigenlijk nooit komt. De weg verbindt het noordoosten van de stad met Nomenta (het huidige Mentana) en dankt aan die verbinding zijn naam. Een smalle, oplopende zijstraat leidt naar het Mausoleum van de heilige Costanza (afb. 1). Het monument is cirkelvormig en dateert uit de vierde eeuw na Christus. Het is een uitzonderlijk en mooi bewaard voorbeeld van een vroegchristelijk gebouw met in het interieur zeldzame laat-Romeinse mozaïeken. Het diende als mausoleum (grafkamer) voor een of de beide dochters van Constantijn: Constantina en Helena. Een klein voorportaal geeft toegang tot het interieur dat wordt gedomineerd door een omgang die wordt afgescheiden van het middelste deel met een zestal dubbele zuilen over een verticale as die de koepel dragen waardoor het licht naar binnen stroomt (afb. 2). In een van de nissen bevindt zich een kopie van de enorme porfieren sarcofaag van een van de twee, of mogelijk beide zussen, die aan het einde van de achttiende eeuw naar de Vaticaanse musea werd overgebracht.¹ Hij is gedecoreerd met pauwen (symbolen van onsterfelijkheid), geiten, wijnranken en putti (afb. 3 en 4). Het origineel stond

¹ Volgens de informatie van de Vaticaanse musea werd de sarcofaag in de tweede helft van de vijftiende eeuw naar Piazza San Marco overgebracht, en bevindt hij zich sinds 1790 in de Vaticaanse musea. Cornelis de Bruyn 1698, p. 5 schrijft echter in zijn verslag over zijn toetreding tot de Bentvueghels dat het 'Graf van Bacchus', 'van een schoonen Porfyrsteen, met d'afbeelding van den Wyngod op alle vier de hoeken' in het Mausoleum stond. Zie ook Hoogewerff 1923, p. 226. Zie voor het verslag van Cornelis de Bruyn: bijlage 6, p. 223-226.

2. Interieur van het Mausoleum van Santa Costanza, Rome

oorspronkelijk in het midden van het Mausoleum, onder de koepel, op de plek waar nu een altaarblok is geplaatst.

De twee absides, de koepel en de omgang waren voorheen rijk versierd met mozaïeken met christelijke, maar ook heidense iconografie. Die laatste zijn in deze context zeer zeldzaam (afb. 5). Dionysische voorstellingen van Bacchus en wijnranken, druiven en andere vruchten, vogels en cupido's waren ook op de vloermozaïeken te zien. Wat geen enkele gids van Rome vermeldt, is dat op de muur van een aantal nissen een honderdtal namen te zien is (afb. 6). Ze zijn geschreven met rood en zwart krijt of in de muur ingekrast: *AMBROSIUS GERAERDTS VAN BRUSSEL 1657*, *LAMBERT LOWIS ALIAS OLIFANT*, *MICAEL VANDERVOORT ALIAS WELGAEMAEKT*, en *zovoorts*. Ze dateren vanaf de jaren vijftig van de zeventiende tot halver-

3. Romeins, *Monumentale sarcofaag van Costanza (of Costantina)*, ca. 340 n.Chr. Rode porfier, 194 x 233 x 155 cm Musei Vaticani, Vaticaanstad, inv. nr. MV.237.o.o

wege de achttiende eeuw.² Graffiti is van alle tijden. Maar dat er zoveel namen bij elkaar staan, Nederlandse namen met bovendien de vermelding van aliassen, bijnamen, wijst op iets wat veel verder gaat dan een individuele actie. Deze inscripties zijn de stille getuigen van feestjes die in deze ruimte werden gegeven door een groep kunstenaars uit de Nederlanden. Juist de mozaïeken gerelateerd aan de wijngod Bacchus maakten deze ruimte zo geschikt als feestlocatie. Men kwam er 's nachts bijeen. Het was een uur lopen vanuit de oude stad, er werd veel gedronken en gelachen, in het geheim. De groep die hier bijeenkwam heette de Bentvueghels. Wie waren zij? Waar kwamen ze vandaan? Wat bracht hen samen? Het zijn enkele van de vele vragen die in dit boek aan bod komen.

De aanleiding voor het schrijven ervan is de tentoonstelling over de Bentvueghels die het Centraal Museum in Utrecht organiseert in het voorjaar van 2023. Geen klassieke tentoonstellingscatalogus dit keer,

² Hoogewerff 1923, p. 230 beschrijft hoe kort voor 1923 herstelwerkzaamheden werden uitgevoerd in het Mausoleum waarbij de witte kalk van de muren werd verwijderd, waarna bij de twee nissen aan weerszijden van de plaats waar de sarcofaag had gestaan de ingekraste namen voor de dag kwamen. Zie voor een beschrijving van de namen in de nissen: Hoogewerff 1923, pp. 237-243 en Hoogewerff 1952, pp. 113-115 en recenter Van der Schoor 1976.

4. Detail van afb. 3

maar een doorlopend verhaal dat eerder historisch dan kunsthistorisch is. Dat kan ook niet anders, want de Bentvueghels is een bonte groep van kunstenaars, die wat stijl en onderwerpskeuze betreft niet zo eenvoudig onder één noemer is onder te brengen. De leden kunnen worden gerangschikt onder de caravaggisten (historie- en genreschilders), Italia-nisanten (landschapschilders) en Bamboccianten (schilders van triviale onderwerpen, de 'lagere', arme sociale klassen), maar er waren ook stil-levens- en portretschilders, tekenaars, graveurs, beeldhouwers, edelsmeden, dichters en een enkele apotheker bij de groepering aangesloten.

Een gezamenlijke herkomst, taal en gewoonten verbinden als je ver van huis bent. Dus zochten deze noorderlingen, die door de Romeinen *ultramontani* (die van de andere kant van de bergen, de Alpen) werden genoemd, in Rome elkaars gezelschap op. Uit die cultuur van samen-zijn ontwikkelde zich uiteindelijk rond 1620 uit onderlinge solidariteit een broederschap, die door henzelf de Bentvueghels werd genoemd. De naam verwijst naar de diversiteit van de leden en misschien ook naar hun onafhankelijke positie, omdat zij zich als vrije vogels niet ge-

5. Interieur van het Mausoleum van Santa Costanza, Rome

bonden voelden aan de geldende regels. Aan het lidmaatschap waren geen voorwaarden verbonden en er was geen ballotage. Er waren geen statuten en geen ledenlijsten. Wel moesten de nieuwelingen, de 'groentjes', een pittig ontgroeningsritueel ondergaan. De rite was doorspekt met mythologische verwijzingen en was in zekere zin ook een parodie op aloude tradities van de rooms-katholieke kerk. Grappenmakerij, spotternij en het elkaar op de hak nemen; het zijn de typische uitingen van jongelui die samen, onder invloed van heel veel alcohol, plezier maken en kattenkwaad uithalen. Uit politierapporten blijkt dat de leden van de Bent zich ook veelal misdroegen in de Romeinse taver-nes. Ze waren armlastig, maar ook vermogend en succesvol. Ze hiel-pen, ondersteunden en beconcurrerden elkaar. Ze waren een groep bestaande uit personen die zich met elkaar identificeerden en die een gezamenlijk doel hadden. En voor eenieder die er niet bijhoorde, waren ze een bron van ergernis.